ประสิทธิผลของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

วันที่รับบทความ: 17 พฤษภาคม 2568 / วันที่แก้ไขบทความ: 29 สิงหาคม 2568 / วันที่ตอบรับบทความ: 31 สิงหาคม 2568

ศศิธร ยุวโกศล
*พิชญาณี พูนพล**
กฤษณพร ประสิทธิ์วิเศษ
พิมลพรรณ ไชยนันท์
รัตนวดี เศรษฐจิตร
สุมนรตรี นิ่มเนติพันธ์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) พัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสิอ และ 2) ศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้สูงอายุจาก 4 ภูมิภาคของประเทศไทย ได้แก่ มุกดาหาร ชุมพร เชียงราย และสุพรรณบุรี รวมทั้งสิ้น 217 คน การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือผลกระทบการใช้สื่อของผู้สูงอายุ จากประสบการณ์และความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผ่านกระบวนการสัมภาษณ์ การจัดประชุมเฉพาะกลุ่ม (Focus group) ระยะที่ 2 การออกแบบและพัฒนาโปรแกรมการอบรม และระยะที่ 3 การศึกษาผลของโปรแกรม ผลการวิจัยพบว่า โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ประกอบด้วยเนื้อหาจำนวน 5 บท ได้แก่ บทที่ 1 ผู้สูงวัย รู้เท่าทันสื่อกับ 5 คำถามเอ๊ะ บทที่ 2 สูงวัยรู้จัก (ใช้) สื่อ บทที่ 3 กฎหมายสื่อน่ารู้ บทที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย และบทที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ พร้อมด้วยสื่อวิดีทัศน์ และสปอตวิทยุ หลังการทดลองใช้โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ พบว่าผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ มีคะแนนทักษะการรู้เท่าทันสื่อหลังการเข้ารับการอบรม สูงกว่าก่อนเข้ารับการอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05 โดยโปรแกรมอบรมได้ออกแบบมาจากความต้องการของผู้สูงอายุ ประกอบกับการใช้กระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่เน้นให้ลงมือปฏิบัติและสะท้อนคิดจากประสบการณ์ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีทักษะการรู้เท่าทันสื่อที่สูงขึ้น

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุ, ผู้สูงวัย, การรู้เท่าทันสื่อ, สิทธิ

ศศิธร ยุวโกศล (นศ.ด. นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551; Email: sasithony@g.swu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พิชญาณี พูนพล (ปร.ด. สื่อสารมวลชน, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558; Email: pitchayanee@g.swu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กฤษณพร ประสิทธิ์วิเศษ (นศ.ด. นิเทศศาสตร์, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, 2557; Email: Gritsanaporn_Pra@dusit.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, พิมลพรรณ ไชยนันท์ (นศ.ด. นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556: Email: pimonpan.c@cmu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, รัตนวดี เศรษฐจิตร (นศ.ด. นิเทศศาสตร์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2567; Email: rattanawadees@g.swu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และสุมนรตรี นิ่มเนติพันธ์ (ปร.ด.การจัดการนันทนาการและการท่องเที่ยว, มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2552; Email: sumonratree@g.swu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะพลศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ (สำนักงาน กสทช.)

*Corresponding author:'s Email: pitchayanee@g.swu.ac.th

Effectiveness of the Media Literacy Enhancement Program for Older Adults in the Elderly Rights and Media Literacy Project

Received: May 17, 2025 / Received in revised form: August 29, 2025 / Accepted: August 31, 2025

Sasithon Yuwakosol

*Pitchayanee Poonpol**

Gritsanaporn Prasitwisate

Pimonpan Chainan

Rattanawadee Setthajit

Sumonratree Nimnatipun

Abstract

This research aimed to 1) develop a media literacy enhancement program for the elderly as part of the Elderly Rights and Media Literacy Project and 2) examine the effectiveness of the program. The target group consisted of 217 elderly participants from four regions of Thailand: Mukdahan, Chumphon, Chiang Rai and Suphan Buri. The research was conducted in three phases: Phase 1 involved analyzing the media usage problems and their impacts on the elderly based on the experiences and opinions of relevant stakeholders through interviews and focus group discussions. Phase 2 focused on designing and developing the training program. Phase 3 was dedicated to evaluating the program's effectiveness. The findings revealed that the media literacy enhancement program for the elderly, as part of the Elderly Rights and Media Literacy Project, consisted of five modules, along with video content and radio spots. After implementing the program, the elderly participants demonstrated significantly higher media literacy skills post-training compared to their pre-training levels, with statistical significance at the .05 level. The program was designed based on needs of the elderly and utilized an experiential learning approach, focusing on hands-on practice and reflection from experience, which effectively enhanced their media literacy skills.

Keywords: Elderly, Older Adults, Media Literacy, Rights

Sasithon Yuwakosol (Ph.D. (Communication Arts), Chulalongkorn University, 2008; Email: sasithony@g.swu.ac.th) is currently an Assistant Professor at the College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University. Pitchayanee Poonpol (Ph.D. (Mass Communication), Thammasat University, 2015; Email: pitchayanee@g.swu.ac.th) is currently an Assistant Professor at the Behavioral Science Research Institute, Srinakharinwirot University. Gritsanaporn Prasitwisate (Ph.D. (Communication Arts), Dhurakij Pundit University, 2014; Email: Gritsanaporn_Pra@dusit.ac.th) is currently an Assistant Professor at the Faculty of Management Science, Suan Dusit University. Pimonpan Chainan (Ph.D. (Communication Arts), Chulalongkorn University, 2013; Email: pimonpan.c@cmu.ac.th) is currently an Assistant Professor at the Faculty of Mass Communication, Chiang Mai University. Rattanawadee Setthajit (Ph.D. (Communication and Innovation), National Institute of Development Administration, 2023; Email: rattanawadees@g.swu.ac.th) is currently a Lecturer at the College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University and Sumonratree Nimnatipun (Ph.D. (Tourism Development), Maejo University, 2009; Email: sumonratree@g.swu.ac.th) is currently an Assistant Professor at the Faculty of Physical Education, Srinakharinwirot University.

This article is part of the “Older Adults’ Rights and Media Literacy” project, funded by the Office of the National Broadcasting and Telecommunications Commission (NBTC), Thailand.

*Corresponding author’s Email: pitchayanee@g.swu.ac.th

ที่มาและความสำคัญ

ปัจจุบันประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างเต็มรูปแบบ โดยประชากรผู้สูงอายุคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศ หรือมากกว่า 12 ล้านคน และคาดการณ์ว่าในอีก 10 ปีข้างหน้า ตัวเลขนี้จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28 การเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงนี้จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ไม่เพียงแค่การดูแลสุขภาพกายและจิตใจ แต่ยังรวมถึงการเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อดิจิทัลเพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีคุณภาพและมีความสุข โดยเฉพาะประเด็นเรื่องของการเข้าถึงสื่อและเทคโนโลยีของผู้สูงอายุ เพราะเป็นหนึ่งในช่วงวัยที่มีการเข้าถึงสื่อต่าง ๆ ได้ตลอดเวลา และยังเป็นกลุ่มเสี่ยงที่มักตกเป็นเหยื่อของกลุ่มมิจฉาชีพ รวมถึงเป็นกลุ่มที่ส่งต่อข่าวปลอมข่าวเท็จข่าวบิดเบือนต่าง ๆ มากที่สุด แผนแม่บทกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2563 – 2568) ได้กำหนดยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นการคุ้มครองผู้บริโภคจากการถูกเอาเปรียบโดยผู้ประกอบการและการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่หลากหลายและเท่าเทียม เน้นการเสริมสร้างความรู้และทักษะในการรู้เท่าทันสื่อให้กับประชาชนกลุ่มต่าง ๆ รวมถึงผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการความรู้และทักษะเหล่านี้อย่างเร่งด่วน เนื่องจากมีแนวโน้มในการรับข้อมูลจากสื่อดิจิทัลเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ แผนแม่บทยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติที่มุ่งใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์แก่ประชาชน

การศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ Hern (2019) พบว่าผู้สูงอายุมีแนวโน้มในการส่งต่อข้อมูลโดยไม่ตรวจสอบความถูกต้องมากกว่ากลุ่มคนวัยอื่น สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการขาดทักษะในการใช้สื่อและการวิเคราะห์ข่าวสาร ซึ่งอาจนำไปสู่การเผยแพร่ข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง การละเมิดสิทธิส่วนบุคคล หรือการส่งเสริมความเชื่อที่ผิดพลาดได้ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ มนชนก เช่งเอียง และคณะ (2564: 149) ที่ได้สำรวจพฤติกรรมการรู้เท่าทันสื่อของกลุ่มเบบี้บูมเมอร์ (Baby Boomer) พบว่า กลุ่มเบบี้บูมเมอร์หรือกลุ่มผู้สูงอายุมีสถานภาพการรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศอยู่ในระดับปรับปรุง นั่นคือ เป็นกลุ่มคนที่ขาดองค์ความรู้ที่ครอบคลุมกับเกณฑ์การประเมิน หรือมีความรู้สอดคล้องกับเกณฑ์การประเมินของการสำรวจเพียงบางส่วน และยังไม่แตกฉานในองค์ความรู้เหล่านั้น ที่อาจจะทำให้ประสบปัญหากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ (สำนักงานคณะกรรมการดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) และงานวิจัยของ Lewis et al. (2020) ยังชี้ให้เห็นว่าการขาดทักษะในการประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารในสื่อดิจิทัลสามารถนำไปสู่ความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ทำให้ผู้สูงอายุอาจกลายเป็นเหยื่อของการหลอกลวงทางออนไลน์ได้ จากผลกระทบเหล่านี้ มีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาโปรแกรมการเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อที่มุ่งเน้นกลุ่มผู้สูงอายุให้สามารถใช้สื่อดิจิทัลได้อย่างปลอดภัยและมีวิจารณญาณ ความสามารถในการเข้าถึง เข้าใจ วิเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณจะช่วยเสริมสร้างสมรรถนะของผู้สูงอายุในการเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีความรับผิดชอบ สามารถใช้ชีวิตในสังคมดิจิทัลได้อย่างมีคุณภาพ ซึ่งการให้ความรู้ด้านการรู้เท่าทันสื่อแก่ผู้สูงอายุไม่เพียงแต่จะช่วยป้องกันไม่ให้พวกเขาตกเป็นเหยื่อของข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง แต่ยังส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้และสร้างความเข้าใจให้กับบุคคลอื่นในชุมชนได้อีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในรูปแบบโปรแกรมอบรมภายใต้โครงการ “สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ” และศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรม เพื่อประเมินว่าภายหลังการเข้าร่วมโปรแกรมอบรม ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการมีคะแนนทักษะการรู้เท่าทันสื่อเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญหรือไม่ ซึ่งจะบ่งชี้ถึงประสิทธิผลในการเสริมสร้างทักษะการใช้สื่อและเทคโนโลยีดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีภูมิคุ้มกันจากการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ผิดพลาด และเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้มีความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมดิจิทัล โปรแกรมนี้จะเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจในบทบาทสิทธิ และหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดิจิทัลที่ดี มีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังสื่อที่เหมาะสมและปลอดภัย ตลอดจนปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ผ่านกิจกรรมที่สร้างสรรค์ภายในพื้นที่และในชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

2. เพื่อศึกษาประสิทธิผลของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

สมมติฐานการวิจัย

ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ มีคะแนนทักษะการรู้เท่าทันสื่อหลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรม

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

พฤฒาวิทยา (Gerontology) หรือวิทยาการผู้สูงอายุ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ซึ่งนักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผู้สูงอายุ พยายามหาความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุ” (Elderly) เนื่องจากเป็นเรื่องยากที่จะตีตราอย่างเด็ดขาดว่าคนนั้น เป็นผู้ที่อยู่ในวัยชรา คำว่าผู้สูงอายุเป็นคำที่พลตำรวจตรี หลวงอรรถสิทธิสุนทร ได้บัญญัติและนำมาใช้เป็นครั้งแรกในการประชุมแพทย์อาวุโสและผู้สูงอายุจากองค์การต่างๆ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2505 จนได้รับการยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นคำที่ไพเราะรื่นหู ให้ความรู้สึกที่ดีกว่าคำว่า “คนแก่” หรือ “คนชรา” สำหรับคำว่า ผู้สูงอายุ ในภาษาอังกฤษ มีคำที่ใช้เรียกที่แตกต่างกัน เช่น aging, ageing, the elderly, the senior citizens, the old edge, older person เป็นต้น ซึ่งนักวิชาการ องค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ ได้มีการให้ความหมายของผู้สูงอายุไว้หลากหลาย อาทิ พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2553 และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2560 ให้นิยามว่า บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไป และมีสัญชาติไทย (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2562: 19) ที่ประชุมสมัชชาโลกว่าด้วยผู้สูงอายุ (World Assembly of Ageing in Vienna) ในปีค.ศ.1982 กำหนดให้ผู้มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ถือว่าเป็นผู้สูงอายุ(elderly) และใช้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก สำหรับประเทศไทย “ผู้สูงอายุ” ตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 หมายความว่า บุคคลซึ่งมีอายุเกินกว่า 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปและมีสัญชาติไทย

จากสถิติจำนวนผู้สูงอายุในประเทศไทย พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 – 2565 มีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นทุกปี และเมื่อจำแนกสัดส่วนผู้สูงอายุตามช่วงวัยในปี พ.ศ. 2564 พบว่า ประชากรสูงอายุวัยต้น (อายุ 60-69 ปี) มีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 56.38 ของประชากรสูงอายุทั้งหมด รองลงมาเป็นประชากรสูงอายุวัยกลาง (อายุ 70-79 ปี) ร้อยละ 29.11 และสุดท้าย ได้แก่ ประชากรวัยปลาย (อายุ 80 ปีขึ้นไป) ร้อยละ 14.51 และคาดว่าในปี 2576 ประเทศไทยจะเข้าสู่สังคมสูงวัยระดับสุดยอด (Super Aged Society) คือ เป็นสังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกัน และมีอัตราเท่ากับหรือมากกว่าร้อยละ 20 ขึ้นไปของประชากรทั้งประเทศ โดยคาดการณ์ปี พ.ศ. 2576 จะมีประชากรสูงอายุ คิดเป็นร้อยละ 28 ของประชากรทั้งประเทศ

แนวคิดการรู้เท่าทันสื่อ

การรู้เท่าทันสื่อ (media literacy) คือความสามารถในการปกป้องตนเองจากการถูกชักจูงโดยเนื้อหาของสื่อ และการวิเคราะห์เนื้อหานั้นอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้เราสามารถควบคุมการตีความเนื้อหาของสื่อที่เราดู ฟัง หรือมีปฏิสัมพันธ์ด้วย แทนที่จะปล่อยให้การสื่อความหมายของสื่อถูกควบคุมโดยเจตนาของผู้ผลิต ดังนั้น การรู้เท่าทันสื่อจึงหมายถึงการที่เราไม่หลงเชื่อเนื้อหาที่เราอ่าน ได้ยิน หรือฟังโดยทันที แต่สามารถคิด วิเคราะห์ ตั้งข้อสงสัย และรู้จักตั้งคำถาม เช่น สิ่งที่เห็นหรือได้ยินนั้นจริงหรือไม่ ใครเป็นผู้ให้ข้อมูล เขาต้องการสื่อสารอะไร มีจุดมุ่งหมายแอบแฝงหรือไม่ และใครจะได้รับประโยชน์จากการสื่อสารนั้น เป็นต้น

สำหรับการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุไทย (วิโรจน์ สุทธิสีมา พิมลพรรณ ไชยนันท์ และศศิธร ยุวโกศล, 2563) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นความสามารถของผู้สูงอายุในการเข้าถึง การทำความเข้าใจ การวิเคราะห์และประเมิน และการใช้สื่อและสารสนเทศที่นำเสนอผ่านสื่อทั้งสื่อบุคคล สื่อมวลชน และดิจิทัล อย่างมีประสิทธิภาพ มีจริยธรรม และปลอดภัย ประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การเข้าถึง หมายถึง การที่ผู้สูงอายุสามารถเปิดรับสื่อและสารสนเทศที่มีอยู่ การระบุแหล่งที่มาของสารสนเทศ และการค้นหาสารสนเทศที่ต้องการในสื่อต่าง ๆ ได้

การทำความเข้าใจ หมายถึง การที่ผู้สูงอายุตระหนักถึงจุดประสงค์หรือเจตนาของผู้ส่งสาร อิทธิพลของสารสนเทศได้

การวิเคราะห์และประเมิน หมายถึง ผู้สูงอายุพิจารณาตัดสินความน่าเชื่อถือของสื่อและสารสนเทศ แหล่งที่มาของสารสนเทศที่เปิดรับ และผลกระทบของสารสนเทศทั้งด้านบวกและด้านลบได้

การใช้สื่อและสารสนเทศอย่างปลอดภัย หมายถึง ผู้สูงอายุใช้สื่อโดยคำนึงถึงความเสี่ยงและอันตรายที่อาจเกิดขึ้น ไม่หลงเชื่อ คิด หรือแสดงพฤติกรรมไปตามที่สื่อกำหนด และแบ่งปันหรือส่งต่อข้อมูลโดยคำนึงถึงผลกระทบต่อผู้รับและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้

แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุใช้แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อออกแบบและส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ ซึ่งมีแนวคิดหลักที่สำคัญ ได้แก่ การเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ (Lifelong Learning) และแนวคิดจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ (Lifelong Learning)

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) คือ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของบุคคล ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงวัยชรา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2546) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการเรียนจากวิถีชีวิตแหล่งเรียนรู้เหตุการณ์และสถานการณ์มีความหลากหลายทั้งในด้านปัจจัยของการเรียนรู้ และวิธีการเรียนรู้สนองความต้องการและความสนใจของแต่ละบุคคลมุ่งให้บุคคลสามารถปรับตัวและแก้ไขปัญหาชีวิตได้

Knowles (1978) นักวิชาการด้านการศึกษาผู้ใหญ่ได้อธิบายว่าการศึกษาผู้ใหญ่มีความแตกต่างจากการศึกษาของเด็ก โดยมีความเชื่อเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ที่ต่างจากเด็ก 4 ประการ ดังนี้

1) ความเข้าใจต่อตนเอง (Self-concept) เมื่อบุคคลเจริญเติบโตและมีวุฒิภาวะมากขึ้น ความรู้สึก รับผิดชอบต่อตนเองก็มีมากขึ้นตามลำดับ และถ้าหากบุคคลรู้สึกว่าตนเองเจริญวัยและมีวุฒิภาวะถึงขั้นที่จะ ควบคุมตนเองและนำตนเองได้บุคคลก็จะเกิดความต้องการทางจิตใจ โดยเปลี่ยนจากผู้ที่มีบุคลิกภาพที่พึ่งพาผู้อื่นไปเป็นพึ่งพาตนเองมากขึ้น เพื่อที่จะได้ควบคุมและชี้นำตนเองได้ (Self-directing)

2) ประสบการณ์ (Experience) บุคคลเมื่อมีอายุมากขึ้นก็ยิ่งมีประสบการณ์เพิ่มมากขึ้น ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่แต่ละคนได้รับจะเสมือนแหล่งทรัพยากรมหาศาลของการเรียนรู้และจะสามารถรองรับการเรียนรู้สิ่ง ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง การเรียนรู้ที่เหมาะสมจึงควรเป็นการเรียนรู้ที่ใช้ประโยชน์จากประสบการณ์เดิม ซึ่งผู้ใหญ่สามารถนำประสบการณ์ของตนมาเป็นแหล่งความรู้แลกเปลี่ยนกับผู้อื่นได้ และจะเกิดกระบวนการ การเรียนรู้ร่วมกันจากการใช้ประสบการณ์

3) ความพร้อมที่จะเรียนรู้ (Readiness to Learn) ผู้ใหญ่พร้อมที่จะเรียนรู้ เมื่อเห็นว่าสิ่งที่เรียนไปนั้น มีความหมายและมีความจำเป็นต่อบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้ใหญ่ เนื่องจากว่าผู้ใหญ่เป็นผู้ที่มี หน้าที่การงาน มีบทบาทในสังคมและพร้อมที่จะเรียนรู้เสมอถ้าหากสิ่งนั้นมีประโยชน์ต่อตนเอง

4) เป้าหมายในการเรียนรู้ (Orientation to Learning) เป้าหมายในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่มีความแตกต่างจากของเด็ก เนื่องจากผู้ใหญ่เป็นผู้ที่มีหน้าที่บทบาทสถานภาพทางสังคม การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จึงเป็นการเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที นำไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้น เป้าหมายในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ที่จะเกิดผลทันที (Immediacy) คือเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของเนื้อหาที่ยึดปัญหาเป็นศูนย์กลาง หรือปัญหาในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ (Problem-centered)

แนวคิดเรื่องการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning)

แนวคิดเรื่องการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) เป็นทฤษฎีที่พัฒนาโดย เดวิด เอ. โคล์บ (David A. Kolb) ซึ่งเน้นการเรียนรู้ผ่านการลงมือทำและประสบการณ์จริง การจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ตามแนวคิดของ Kolb (1984) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

ประสบการณ์จริง (Concrete Experience) ขั้นตอนนี้เน้นการให้ความรู้หรือการสอนทักษะ โดยพยายามให้ผู้เรียนดึงประสบการณ์ของตนเองมาใช้ในการเรียนรู้

การสังเกตและสะท้อน (Reflective Observation) เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับสมาชิกในกลุ่ม โดยกำหนดประเด็นการวิเคราะห์ ให้อภิปรายหรือแสดงความเห็นความรู้สึกกับเพื่อน และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

การสร้างแนวคิดเชิงนามธรรม (Abstract Conceptualization) ผู้เรียนพยายามหาแนวทางปฏิบัติเพื่อตนเอง นำไปใช้วิเคราะห์และแก้ปัญหา เพื่อที่จะสรุปความคิดรวบยอดด้วยตนเอง

การทดลองใช้ (Active Experimentation) ขั้นตอนนี้ผู้เรียนจะลงมือปฏิบัติเพื่อพิสูจน์การเรียนรู้ของตนว่าเข้าใจได้ถูกต้องและสามารถทำได้จริง

รูปแบบการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เป็นวงจรการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน เริ่มต้นตั้งแต่การให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ ให้ได้ฝึกการสะท้อน ให้ฝึกมีการสรุปหลักการเหตุผลจนเกิดเป็นความรู้ใหม่ของตน และสุดท้ายคือการฝึกนำเอาความรู้ใหม่ไปลองปฏิบัติอีกครั้ง ซึ่งการให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้บ่อยขึ้น และมีความชำนาญขึ้น จะเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning)

วิธีดำเนินการวิจัย

แบบแผนการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยเป็นการศึกษาความต้องการจากผู้มีส่วนได้เสีย ผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้สูงวัย และการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงวัย เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

กลุ่มเป้าหมายและการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโปรแกรมอบรม

กลุ่มเป้าหมายในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ได้แก่ ผู้สูงอายุจาก 4 ภูมิภาคของประเทศไทย ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคกลาง ประกอบด้วย จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดชุมพร จังหวัดเชียงราย และจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยผู้เข้าร่วมโปรแกรมอบรม (Program Participants) เป็นผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นสมาชิกของโรงเรียนผู้สูงอายุหรือชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่เป้าหมาย 4 ภูมิภาค ที่มีความสมัครใจเข้าร่วมโครงการ ทั้งนี้ กลุ่มผู้เข้าร่วมยังรวมถึงแกนนำชุมชนบางส่วน เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เพื่อส่งเสริมการต่อยอดและขยายผลความรู้ในชุมชนต่อไป ซึ่งมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 217 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ มี 3 ประเภท ซึ่งผู้วิจัยได้พัฒนาและตรวจสอบคุณภาพก่อนนำไปใช้จริง ดังนี้

1) แนวคำถามการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นเครื่องมือที่ใช้ในระยะที่ 1 ของการวิจัยเพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการในการพัฒนาโปรแกรมการอบรม มีลักษณะเป็นชุดคำถามปลายเปิดแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured Interview) โดยครอบคลุมประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) พฤติกรรมและปัญหาการใช้สื่อของผู้สูงอายุ 2) เนื้อหาที่จำเป็นสำหรับการเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อ 3) รูปแบบกิจกรรมและสื่อที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ และ 4) แนวทางการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน

2) แบบทดสอบวัดทักษะการรู้เท่าทันสื่อ เป็นเครื่องมือหลักที่ใช้วัดประสิทธิผลของโปรแกรม โดยใช้ในการทดสอบก่อนและหลังการอบรม (Pre-test/Post-test) มีลักษณะเป็นแบบทดสอบแบบปรนัย จำนวน 15 ข้อ ได้พัฒนาข้อคำถามให้มีเนื้อหาครอบคลุมองค์ความรู้ทั้ง 5 บทของโปรแกรมอบรมที่พัฒนาขึ้น การตรวจสอบคุณภาพแบบทดสอบได้ผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้เชี่ยวชาญด้านการรู้เท่าทันสื่อและการศึกษา จำนวน 3 ท่าน ผลการตรวจสอบพบว่ามีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC) เท่ากับ 1.00

3) แบบประเมินความพึงพอใจ ป็นเครื่องมือที่ใช้ประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมโครงการภายหลังการอบรม มีลักษณะเป็นแบบมาตรวัดประมาณค่า 5 ระดับ (5-Point Rating Scale) ครอบคลุมเนื้อหา 5 ด้าน ได้แก่ 1) การบริหารจัดการโครงการ 2) เนื้อหาและกิจกรรมประจำบท 3) คู่มือและสื่อองค์ความรู้ 4) เกมและกิจกรรมสันทนาการ และ 5) ประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการ เครื่องมือฉบับนี้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน โดยมีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) อยู่ระหว่าง 0.67-1.00

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือผลกระทบการใช้สื่อของผู้สูงอายุ จากประสบการณ์และความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผ่านกระบวนการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม (Focus group) ระยะที่ 2 การออกแบบและพัฒนาโปรแกรมการอบรม และระยะที่ 3 การศึกษาผลของโปรแกรม โดยในแต่ละระยะมีรายละเอียดดังนี้

ระยะที่ 1 การวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือผลกระทบการใช้สื่อของผู้สูงอายุ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ มีขั้นตอนและรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพปัญหาหรือผลกระทบการใช้สื่อของผู้สูงอายุ โดยการสนทนากลุ่ม (Focus group) กลุ่มผู้เข้าร่วม คือ บุคลากรจากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับการดูแล ส่งเสริม พัฒนาศักยภาพผู้สูงวัยและการรู้เท่าทันสื่อ เช่น กรมกิจการผู้สูงอายุ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์) ชมรมผู้สูงอายุในพื้นที่ อาสาสมัครสาธารณสุข ตัวแทนคณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ (กสทช.) ในพื้นที่ จาก 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวนภูมิภาคละ 10 คน รวมทั้งสิ้น 40 คน การสนทนากลุ่มเป็นการพูดคุยเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหา รูปแบบวิธีการใช้สื่อ และผลกระทบจากการใช้สื่อของผู้สูงอายุในแต่ละภูมิภาค

ขั้นตอนที่ 2 การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้เชี่ยวชาญที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันสื่อ หรือการพัฒนาสุขภาวะของกลุ่มผู้สูงวัย จำนวน 3 ท่าน โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์การใช้สื่อของผู้สูงวัยในปัจจุบัน ความต้องการในการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของกลุ่มผู้สูงวัย โดยเฉพาะในส่วนของการใช้สื่อดิจิทัล รวมถึงปัญหาและอุปสรรคที่ผู้สูงวัยเผชิญในการใช้สื่อ การกำหนดเนื้อหาที่สำคัญในการให้ความรู้และทักษะการรู้เท่าทันสื่อ และแนวทางในการส่งเสริมการใช้สื่ออย่างสร้างสรรค์และมีจริยธรรม อีกทั้งยังเป็นการศึกษาเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมในการส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อ และพัฒนาโครงสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการสนับสนุนการเรียนรู้และการเฝ้าระวังสื่อในกลุ่มผู้สูงวัย

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้ 1) ถอดเทปเนื้อหาการสัมภาษณ์ 2) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล 3) วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการสร้างรหัสข้อมูล (Coding) และสังเคราะห์เพื่อระบุประเด็นหลัก (Themes) ที่สะท้อนถึงสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ ซึ่งประเด็นหลักที่สกัดได้นี้ถูกนำมาใช้เป็นฐานในการกำหนดโครงสร้างและพัฒนารายละเอียดของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ต่อไป

ระยะที่ 2 การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อ การพัฒนาโปรแกรมในระยะที่ 2 นี้ มีขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดประเด็นเนื้อหาในโปรแกรม และขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบและประเมินความเหมาะสม และขั้นตอนที่ 3 การผลิตสื่อองค์ความรู้สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดประเด็นเนื้อหาในโปรแกรม โดยการสังเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการทบทวนวรรณกรรม ร่วมกับเนื้อหาในคู่มืออบรมหลักสูตรพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ที่สำนักงาน กสทช. ได้พัฒนาขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 6 โมดูล ได้แก่ โมดูล 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการรู้เท่าทันสื่อ โมดูล 2 นิเวศสื่อ โมดูล 3 การรู้จักสื่อ โมดูล 4 กฎหมายและจริยธรรมสื่อที่ควรรู้ โมดูล 5 ความท้าทาย: โอกาสและปัญหาสื่อในปัจจุบัน และโมดูล 6 การมีส่วนร่วมในสื่อ โดยนำข้อมูลเหล่านี้มาสังเคราะห์ร่วมกันเพื่อนำมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้และเนื้อหาในโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งประกอบด้วย บทที่ 1 ผู้สูงวัย รู้เท่าทันสื่อกับ 5 คำถามเอ๊ะ บทที่ 2 วัยเก๋ารู้จัก (ใช้) สื่อ บทที่ 3 กฎหมายสื่อน่ารู้ บทที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย และบทที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบเนื้อหาของคู่มืออบรมหลักสูตรพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ และโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อ

หลักสูตรพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์	โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อ
โมดูล 1 ความรู้เบื้องต้นการรู้เท่าทันสื่อ	บทที่ 1 ผู้สูงวัย รู้เท่าทันสื่อกับ 5 คำถามเอ๊ะ
โมดูล 2 นิเวศสื่อ โมดูล 3 การรู้จักสื่อ	บทที่ 2 วัยเก๋ารู้จัก (ใช้) สื่อ
โมดูล 4 กฎหมายและจริยธรรมสื่อที่ควรรู้	บทที่ 3 กฎหมายสื่อน่ารู้
โมดูล 5 ความท้าทาย : โอกาสและปัญหาสื่อในปัจจุบัน	บทที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย
โมดูล 6 การมีส่วนร่วมในสื่อ	บทที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบและประเมินความเหมาะสมโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านการรู้เท่าทันสื่อ 2 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา 1 ท่าน โดยการประเมินนี้จะพิจารณาด้านองค์ประกอบของคู่มือ ความถูกต้องของเนื้อหา และความเหมาะสมของภาษา ผ่านการคำนวณดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item Objective Congruence - IOC) ซึ่งต้องมีค่าอย่างน้อย 0.50 ขึ้นไป เมื่อผ่านการปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำแล้ว โปรแกรมจะถูกจัดทำในรูปแบบ e-book และเล่มคู่มือ เพื่อใช้ในการจัดอบรมให้กลุ่มเป้าหมายต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 การผลิตสื่อองค์ความรู้สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ สื่อที่ใช้ในโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ อยู่ในรูปแบบของสื่อวิดีทัศน์และสปอตวิทยุ โดยเนื้อหาจะเน้นเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลอย่างปลอดภัย สร้างสรรค์ และเกิดประโยชน์ ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังและตรวจสอบเนื้อหาสื่อที่อาจเข้าข่ายผิดกฎหมายหรือเป็นภัยต่อการดำรงชีวิตในยุคปัจจุบัน สื่อเหล่านี้ได้รับการออกแบบให้ผู้สูงอายุเข้าใจง่าย โดยใช้ภาพประกอบที่น่าสนใจทั้งภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหว เพื่อดึงดูดความสนใจและความเข้าใจของกลุ่มเป้าหมาย การประเมินความเหมาะสมของสื่อโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการรู้เท่าทันสื่อ 1 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตสื่อ 1 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผู้สูงวัย 1 ท่าน โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item Objective Congruence - IOC) ของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ จากผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 คน ได้ประเมินองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน คือ สาระสำคัญของบทในภาพรวม สาระสำคัญด้านเนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ และภาษาและสื่อประกอบในบท พบว่าในทุกองค์ประกอบของทั้ง 5 บท มีค่า IOC ตั้งแต่ 0.67 ขึ้นไป ซึ่งมีค่ามากกว่า 0.5 จึงมีความเหมาะสมที่จะนำโปรแกรมไปใช้จัดอบรมได้

ระยะที่ 3 การศึกษาผลของโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ การทดลองใช้โปรแกรม โดยการจัดการอบรมให้แก่กลุ่มเป้าหมาย ใน 4 ภูมิภาค มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 จัดการอบรมตามโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ใน 4 ภูมิภาค ภูมิภาคละ 1 ครั้ง โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือจัดที่จังหวัดมุกดาหาร ภาคกลางจัดที่จังหวัดสุพรรณบุรี ภาคใต้จัดที่จังหวัดชุมพร และภาคเหนือจัดที่จังหวัดเชียงราย การอบรมแต่ละครั้งมีระยะเวลา 2 วัน ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่บทที่ 1-5 โดยก่อนการอบรมผู้สูงอายุจะได้ทำแบบประเมินทักษะและความสามารถในการใช้สื่ออย่างรู้ตัว ตื่นตัว และรู้เท่าทัน ส่วนหลังการอบรมผู้สูงอายุจะได้ทำแบบประเมินชุดเดียวกับก่อนการอบรมอีกครั้ง พร้อมกับประเมินความพึงพอใจ ซึ่งเครื่องมือประเมินผลประกอบด้วย 2 ชุด ได้แก่ 1) แบบวัดทักษะและความสามารถในการใช้สื่ออย่างรู้ตัว ตื่นตัว และรู้เท่าทัน และ 2) แบบประเมินความพึงพอใจโปรแกรมอบรมสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ โดยเครื่องมือประเมินผลดังกล่าวได้ผ่านการประเมินความเหมาะสมของเครื่องมือ โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item

Objective Congruence-IOC) จากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการรู้เท่าทันสื่อ 2 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา 1 ท่าน ซึ่งผลการประเมินพบว่าข้อคำถามทั้งหมดจำนวน 15 ข้อ มีค่าความสอดคล้องรายข้อ (IOC) อยู่ที่ 1.0 ซึ่งมีค่ามากกว่า 0.5 ดังนั้น ข้อคำถามทั้ง 15 ข้อ มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป็นข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการประเมินความรู้ก่อนและหลังการอบรมได้

ขั้นตอนที่ 2 การติดตามผลการใช้โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัยรู้สิทธิ ทันสื่อ เพื่อติดตามและประเมินผลการใช้โปรแกรมในทุกภูมิภาคทั้ง 4 แห่ง รวมถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อคิดเห็น และให้คำแนะนำหรือคำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มั่นใจว่าการดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถปรับปรุงในอนาคตได้ โดยการติดตามประเมินผลจะใช้รูปแบบของ CIPP Model ซึ่งประกอบด้วยการประเมิน 4 ด้าน ได้แก่

1) การประเมินด้านบริบท (Context) เป็นการประเมินก่อนการดำเนินการโครงการ เพื่อพิจารณาหลักการและเหตุผลความจำเป็นที่ต้องดำเนินโครงการ ประเด็นปัญหาและความเหมาะสมของเป้าหมายโครงการ

2) การประเมินปัจจัยนำเข้า (Input) เป็นการประเมินเพื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของโครงการ ความเหมาะสม และความพอเพียงของทรัพยากรที่จะใช้ในการดำเนินโครงการ

3) การประเมินกระบวนการ (Process) เป็นการประเมินเพื่อหาข้อบกพร่องของการดำเนินโครงการ ที่จะใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุง ให้การดำเนินการช่วงต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น

4) การประเมินผลผลิต (Product) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นกับวัตถุประสงค์ของโครงการ หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้

ในการเก็บข้อมูลจะดำเนินการผ่านการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนผู้เข้าอบรมจากกลุ่มนำร่องในแต่ละภูมิภาค โดยมีตัวแทนอย่างน้อย 10 คนต่อภูมิภาค การดำเนินการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียในกระบวนการประเมิน ซึ่งผลจากการสนทนากลุ่มและการประเมินจะนำมาวิเคราะห์จุดเด่น ปัญหา และอุปสรรค เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะสำหรับการปรับปรุงและพัฒนาโปรแกรมต่อไป รวมถึงการวางแผนสำหรับการขยายผลในอนาคต

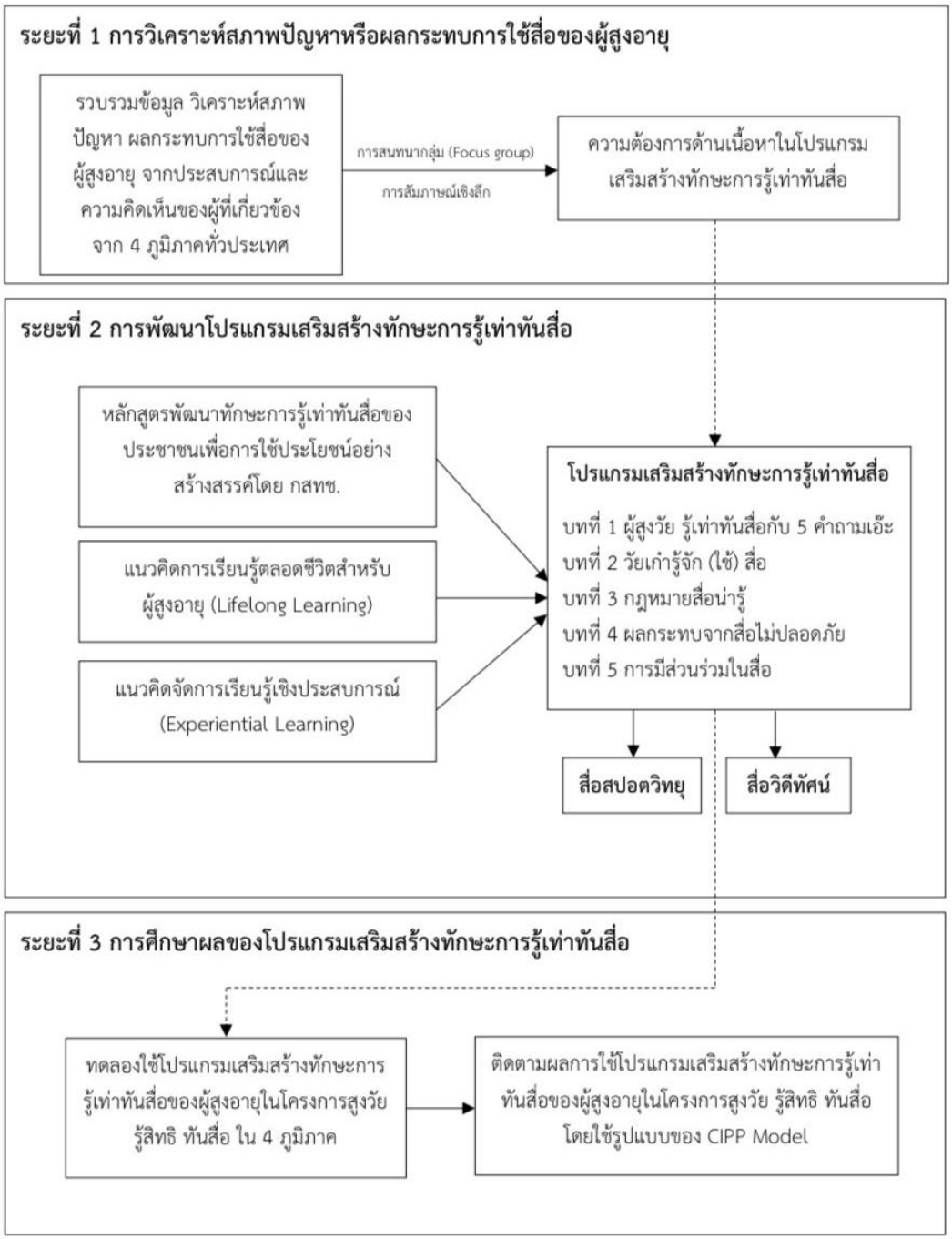

ภาพที่ 1 กรอบการดำเนินงานวิจัย

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น ตอนที่ 2 ผลของการพัฒนาโปรแกรม และตอนที่ 3 ผลจากการใช้โปรแกรม มีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

จากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก สามารถวิเคราะห์และสรุปความต้องการด้านเนื้อหาสำหรับโปรแกรมการอบรมสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ เพื่อให้ความรู้และทักษะการรู้เท่าทันสื่อแก่ผู้วัย ดังนี้

ทักษะการรู้เท่าทันสื่อ ผู้สูงอายุควรมีความรู้และตระหนักถึงความสำคัญในการวิเคราะห์และพิจารณาความ

น่าเชื่อถือของข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ ควรเข้าใจถึงข้อดี ข้อเสีย และผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการเปิดรับและการส่งต่อข้อมูล รวมถึงควรเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีและเทคนิคสื่อ เช่น การตัดต่อ การสร้างข้อมูลเสมือนจริง และการใช้ปัญญาประดิษฐ์

การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์สื่อ ผู้สูงอายุควรรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงของสื่อและปัจจัยที่ส่งผลต่อเนื้อหาของสื่อ ต้องรู้จักการตั้งค่าความเป็นส่วนตัวในการใช้งานสื่อ และสามารถแยกแยะเนื้อหาที่แอบแฝง เช่น โฆษณา ได้อย่างถูกต้อง รวมถึงมีความเข้าใจในธุรกิจโฆษณาและบทบาทของโฆษณาในสื่อ

ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสื่อ ผู้สูงอายุควรมีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับสื่อ เช่น กฎหมายหมิ่นประมาท พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และกฎหมายลิขสิทธิ์ ควรตระหนักถึงการกระทำที่อาจผิดกฎหมาย เช่น การแชร์ข้อมูลเท็จ และรู้ถึงบทลงโทษที่เกี่ยวข้อง

การตรวจสอบข้อมูลและการรับมือกับข่าวปลอม ผู้สูงอายุควรเรียนรู้วิธีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและวิธีรับมือกับข่าวปลอม โดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพ อาหาร และยา ซึ่งเป็นเนื้อหาที่กังวลตามช่วงวัย รวมถึงการระมัดระวังตัวจากกลุ่มมิจฉาชีพ เช่น แก๊งคอลเซ็นเตอร์

ช่องทางการร้องเรียนและการมีส่วนร่วมในสื่อ ผู้สูงอายุควรรู้จักช่องทางการร้องเรียนเมื่อพบปัญหาหรือความผิดปกติเกี่ยวกับสื่อ ควรทราบวิธีการติดต่อและขั้นตอนการร้องเรียน เช่น การโทรแจ้งหรือรายงานปัญหา นอกจากนี้ควรมีบทบาทในการเฝ้าระวังสื่อผ่านกิจกรรมของชุมชน โดยมีการสนับสนุนจากแกนนำในชุมชน เช่น อาสาสมัครและประธานชมรมผู้สูงวัย

ทั้งนี้ การเสริมสร้างความรู้และทักษะการรู้เท่าทันสื่อให้แก่ผู้สูงอายุในพื้นที่เป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะกลุ่มที่มีข้อจำกัดในการเดินทางหรือสุขภาพ เช่น ผู้ป่วยติดเตียง เพื่อให้เกิดการเผยแพร่ความรู้และการเฝ้าระวังสื่ออย่างทั่วถึงในชุมชน

ตอนที่ 2 ผลการพัฒนาโปรแกรมการอบรมสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ประกอบไปด้วยเนื้อหาจำนวน 5 บท โดยมีกิจกรรมประกอบการเรียนรู้ในแต่ละเนื้อหาหลัก และมีสื่อองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นประกอบการให้ความรู้ โดยอาศัยแนวคิดหลักที่สำคัญในการส่งเสริมกระบวนการกระตุ้นและการช่วยเหลือให้ผู้สูงอายุสามารถเรียนรู้ได้ เช่น แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ (Lifelong Learning) และแนวคิดจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) ที่ให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ การสะท้อนการสรุปหลักการเหตุผลจนเกิดเป็นความรู้ใหม่ของตน และสุดท้ายคือ การฝึกการนำเอาความรู้ใหม่ไปลองปฏิบัติอีกครั้ง โดยมีรายละเอียดของโปรแกรมดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 รายละเอียดโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

บท	เป้าหมาย	กิจกรรม	สื่อวิดีทัศน์	สปอตวิทยุ
บทที่ 1 ผู้สูงวัย รู้เท่าทันสื่อกับ 5 คำถามเอ๊ะ	1) รู้จักและเข้าใจความสำคัญของการรู้เท่าทันสื่อ 2) สามารถใช้ทักษะการรู้เท่าทันสื่อได้จากการใช้ 5 คำถามเอ๊ะ	1) กิจกรรมที่ 1 เปิดคลิปข่าว 2) กิจกรรมที่ 2 เปิดคลิปโฆษณา	ตอนที่ 1 เอ๊ะ (5.10 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักกับ 5 คำถาม เอ๊ะ เมื่อเปิดรับเนื้อหาสื่อ เพื่อไม่ให้ถูกสื่อหลอกลวง หรือได้รับผลกระทบทางลบจากการใช้สื่อ	ตอนที่ 1 ผู้สูงวัยรู้เท่าทันสื่อกับ 5 คำถาม เอ๊ะ (3.36 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักกับ 5 คำถาม เอ๊ะ เมื่อเปิดรับเนื้อหาสื่อ เพื่อไม่ให้ถูกสื่อหลอกลวง หรือได้รับผลกระทบทางลบจากการใช้สื่อ

ตารางที่ 2 รายละเอียดโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ (ต่อ)

บท	เป้าหมาย	กิจกรรม	สื่อวิดีทัศน์	สปอตวิทยุ
บทที่ 2 วัยเก๋ารู้จัก (ใช้) สื่อ	1) รู้จักช่องทางสื่อแต่ละประเภทในปัจจุบัน ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออกอากาศ สื่ออิเล็กทรอนิกส์และสื่อดิจิทัล 2) รู้จักประเภทของเนื้อหาแวัตถุประสงค์ของการนำเสนอเนื้อหาแต่ละประเภท 3) มีทักษะการใช้สื่อดิจิทัลในเบื้องต้นได้อย่างปลอดภัย	1) กิจกรรมที่ 1 รู้จักใช้สื่อ 2) กิจกรรมที่ 2 ใช้สื่ออย่างปลอดภัย สบายใจวัยเก๋า 3) กิจกรรมที่ 3 รู้จักเนื้อหาสื่อ	ตอนที่ 2 วัยเก๋ารู้จัก (ใช้) สื่อ (4.30 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักพัฒนาการของสื่อตั้งแต่อดีจนถึงปัจจุบัน การตั้งค่าการใช้งานสื่อออนไลน์ เพื่อความปลอดภัยและรักษาความเป็นส่วนตัว	ตอนที่ 2 วัยเก๋ารู้จัก (ใช้) สื่อ (2.16 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักประเภทของเนื้อหาสื่อที่พบในโทรทัศน์และวิทยุ และสิ่วที่ต้องพิจารณาจากการเปิดรับเนื้อหาเหล่านั้น
บทที่ 3 กฎหมายสื่อน่ารู้	1) ระบุและจำแนกได้ว่าเนื้อหาสื่อ / การกระทำในลักษณะใด ที่เข้าข่ายผิดกฎหมาย 2) ตระหนักถึงสิทธิของความเป็นเจ้าของข้อมูลส่วนบุคคล 3) ประยุกต์เอาความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ปลอดภัย 4) ปกป้องตนเองจากอันตรายจากการใช้สื่อได้ รวมถึงไม่ทำผิดกฎหมายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์	1) กิจกรรม การเล่นเกมตอบคำถาม“ทำแบบนี้ ถูกหรือผิด”	ตอนที่ 3 รู้กฎหมายรู้ทันสื่อ (4.31 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักกฎหมายสื่อทั้งกฎหมายของ กสทช. และกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการโฆษณา พ.ร.บ.ว่าด้วยการกระทำผิดทางคอมพิวเตอร์ พ.ร.บ.คุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล	ตอนที่ 3 รู้กฎหมายรู้ทันสื่อ (1.35 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักกฎหมายสื่อทั้งกฎหมายของ กสทช. และกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการโฆษณา
บทที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย	1) รู้จักและเข้าใจผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสื่อไม่ปลอดภัย 2) สามารถใช้ทักษะการรู้เท่าทันสื่อในการไตร่ตรอง หยุดการกระทำเสี่ยง 3) ตระหนักถึงผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้นตามมาจากสื่อที่ไม่ปลอดภัยได้ 4) สามารถนึกถึงแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือในการตรวจสอบข้อมูลที่ถูกต้องได้	1) กิจกรรม ผลกระทบจากสื่อที่ไม่ปลอดภัย	ตอนที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย (7.45 นาที) เนื้อหาเพื่อให้ระวังภัยจากข่าวปลอม รู้จักประเภทของข่าวปลอม การตรวจสอบข่าวปลอม ไม่ตกเป็นเหยื่อแก๊งคอลเซ็นเตอร์และระมัดระวังในการสั่งซื้อสินค้า เพื่อป้องกันการได้สินค้าไม่ตรงปก	ตอนที่ 4 ผลกระทบจากสื่อไม่ปลอดภัย (4.30 นาที) เนื้อหาเพื่อให้ระวังภัยจากข่าวปลอม รู้จักประเภทของข่าวปลอม การตรวจสอบข่าวปลอม
บทที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ	1) ตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในสื่อ 2) เข้าใจและสามารถมีส่วนร่วมในการใช้สื่อ 2.1 การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น 2.2 การมีส่วนร่วมในการสร้างเนื้อหา2.3 การมีส่วนร่วมในการร้องเรียน 3) เข้าใจกระบวนการร้องเรียนและสามารถร้องเรียนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับปัญหาได้	1) กิจกรรมที่ 1 สูงวัยกับการมีส่วนร่วมในสื่อ 2) กิจกรรมที่ 2 เจอแบบนี้...แจ้งที่ไหน	ตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ (4.07 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักช่องทางในการร้องเรียนของหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ สำนักงาน กสทช. เบอร์ 1200, คณะกรรมการอาหารและยา (อย.) เบอร์ 1556 และ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม เบอร์ 1212	ตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในสื่อ (2.24 นาที) เนื้อหาเพื่อให้รู้จักช่องทางในการร้องเรียนของหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ สำนักงาน กสทช. เบอร์ 1200,คณะกรรมการอาหารและยา (อย.) เบอร์ 1556 และ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม เบอร์ 1212

โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการ "สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ" ได้รับการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญ และนำเสนอเพื่อขอความเห็นชอบจากสำนักงาน กสทช. ซึ่งหลังจากการปรับแก้ตามคำแนะนำของ กสทช. สุดท้ายได้เป็นสื่อองค์ความรู้ที่นำไปใช้ในการอบรมผู้สูงอายุ

ทั้งนี้ การทดลองใช้โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้สูงอายุจาก 4 ภูมิภาค ได้แก่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดชุมพร และจังหวัดมุกดาหาร มีการวัดประสิทธิผลของโปรแกรมโดยการให้ผู้เข้าร่วมอบรมทำแบบทดสอบก่อน (Pre-test) และแบบทดสอบหลัง (Post-test) เข้าร่วมอบรม โดยผลคะแนนของกลุ่มเป้าหมายก่อนอบรมและหลังอบรมมีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ 3 ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคะแนนแบบทดสอบก่อนอบรมและหลังอบรม

จังหวัด	n	ก่อน		หลัง		t	df	p
		$\overline{X}$	SD	$\overline{X}$	SD			
มุกดาหาร	50	9.38	2.355	11.40	2.321	4.267	49	.000*
ชุมพร	58	8.10	2.802	11.47	2.951	6.526	57	.000*
เชียงราย	50	6.94	2.402	13.08	1.563	14.724	49	.000*
สุพรรณบุรี	51	9.78	2.715	14.45	1.064	11.019	50	.000*

จากตาราง พบว่า ผู้อายุที่เข้าร่วมโครงการ “สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ” ในจังหวัดชุมพร เชียงราย มุกดาหาร และสุพรรณบุรี มีคะแนนเฉลี่ยของทักษะการรู้เท่าทันสื่อหลังเข้าร่วมโครงการ สูงกว่าคะแนนเฉลี่ยก่อนเข้าร่วมโครงการอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ผลการวิจัยเมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพื้นที่ เมื่อพิจารณาคะแนนทักษะที่เพิ่มขึ้น (Gain Score) ของแต่ละจังหวัด พบความแตกต่างที่น่าสนใจ โดยกลุ่มผู้สูงอายุจากจังหวัดเชียงรายมีคะแนนเพิ่มขึ้นสูงที่สุด (6.14 คะแนน) ในขณะที่กลุ่มจากจังหวัดมุกดาหารมีคะแนนเพิ่มขึ้นน้อยที่สุด (2.02 คะแนน) แม้ว่าทุกจังหวัดจะมีพัฒนาการอย่างมีนัยสำคัญ แต่ความแตกต่างของคะแนนที่เพิ่มขึ้นนี้สามารถอธิบายได้จาก ระดับความรู้พื้นฐานเดิมของผู้เข้าร่วม ทั้งนี้ จากข้อมูลจะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้สูงอายุจังหวัดเชียงรายมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรม (Pre-test) ต่ำที่สุด (6.94 คะแนน) ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากลุ่มนี้ยังมีช่องว่างในการเรียนรู้ที่กว้างกว่ากลุ่มอื่น เมื่อได้รับความรู้จากโปรแกรมจึงเกิดการพัฒนาทักษะอย่างก้าวกระโดด ในทางกลับกัน กลุ่มผู้สูงอายุจากจังหวัดมุกดาหารและสุพรรณบุรีมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรม สูงที่สุด (9.38 และ 9.78 คะแนน ตามลำดับ) ซึ่งบ่งชี้ว่ามีทักษะพื้นฐานในระดับหนึ่งแล้ว ทำให้คะแนนที่เพิ่มขึ้นหลังการอบรมมีปริมาณน้อยกว่า แม้จะยังคงมีพัฒนาการในเชิงบวกก็ตาม

นอกจากนี้ การประเมินความพึงพอใจพบว่า ผลการประเมินความพึงพอใจของผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการ “สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ” พบว่า ผู้เข้าร่วมอบรมพบว่าส่วนมากมีระดับความพึงพอใจมากที่สุด เมื่อวิเคราะห์ผู้เข้าอบรมในแต่ละจังหวัด พบว่า จังหวัดเชียงรายมีระดับความพึงพอใจมากที่สุดในการประเมินทุกรายข้อ และความพึงพอใจโดยภาพรวมในการเข้าร่วมอบรม พบว่า สุพรรณบุรี เชียงราย มุกดาหาร และชุมพร มีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด คือ คะแนนเฉลี่ย 4.91, 4.87, 4.84 และ 4.70 ตามลำดับ

ตอนที่ 4 การติดตามผลการใช้โปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ

1. Context (บริบท) เพื่อประเมินความเหมาะสมของบริบทที่โปรแกรมถูกนำไปใช้

ผลการประเมิน: พบว่าผู้สูงอายุในชุมชนมีความต้องการในการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่ออย่างมาก เนื่องจากมีการใช้สื่อออนไลน์เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทรัพยากรและการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความเพียงพอและเหมาะสม

2. Input (ปัจจัยนำเข้า) เพื่อประเมินความเหมาะสมของปัจจัยนำเข้าที่ใช้ในการพัฒนาและดำเนินโปรแกรม

ผลการประเมิน: เนื้อหาและสื่อการสอนมีความทันสมัยและเหมาะสมกับผู้สูงอายุ วิทยากรมีความรู้และทักษะในการสอนการรู้เท่าทันสื่ออย่างเพียงพอ

3. Process (กระบวนการ) เพื่อประเมินกระบวนการดำเนินงานของโปรแกรม

ผลการประเมิน: การจัดการเรียนการสอนเป็นไปตามแผนที่วางไว้ ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเต็มที่ มีการติดตามผลและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง

4. Product (ผลลัพธ์) เพื่อประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการใช้โปรแกรม

ผลการประเมิน: ผู้สูงอายุมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สื่ออย่างชัดเจน มีการตรวจสอบข้อมูลก่อนแชร์มากขึ้น ความพึงพอใจต่อโปรแกรมอยู่ในระดับสูง โปรแกรมมีผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชน โดยผู้สูงอายุสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผลการวิจัย

การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุในโครงการ "สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ" อาศัยแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) และการจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) โดยเนื้อหาและกิจกรรมประกอบการเรียนรู้ในแต่ละเนื้อหาหลักที่ได้มาจากการสนทนากลุ่ม (Focus group) การสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญ ร่วมกับการสังเคราะห์เนื้อหาจาก“หลักสูตรพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์” ของสำนักงาน กสทช. โดยสำนักรับเรื่องร้องเรียนและคุ้มครองผู้บริโภค (บส.) ผลการทดลองใช้โปรแกรมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้สูงอายุจาก 4 ภูมิภาค ได้แก่ เชียงราย สุพรรณบุรี ชุมพร และมุกดาหาร ผลการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการมีคะแนนทักษะการรู้เท่าทันสื่อสูงขึ้นจากก่อนเข้าร่วมโครงการอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุในโครงการ "สูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ" โดยใช้แนวคิดและกระบวนการดังกล่าว สามารถช่วยเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อให้กับผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิผล ซึ่งสามารถอภิปรายถึงปัจจัยที่ส่งผลให้โปรแกรมอบรมเกิดประสิทธิผลได้ ดังนี้

การออกแบบโปรแกรมอบรมอยู่บนฐานของความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริง การออกแบบเนื้อหาและกิจกรรมไม่ได้ถูกสร้างขึ้นจากมุมมองของนักวิจัยเพียงฝ่ายเดียว แต่เกิดจากการวิจัยในระยะที่ 1 ซึ่งได้จากการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ ทำให้เนื้อหาในการอบรม มีความสอดคล้องกับปัญหาและประสบการณ์จริงที่ผู้สูงอายุเผชิญ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและเห็นแนวทางการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Moore & Hancock (2022) ที่พบว่าโปรแกรมการเรียนรู้ดิจิทัลสำหรับผู้สูงอายุจะมีประสิทธิผลขึ้นอยู่กับการสร้างแรงจูงใจจากภายในผ่านเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริง

การใช้แนวคิดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) โปรแกรมอบรมไม่เป็นการบรรยายเพื่อให้ความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ได้ประยุกต์ใช้แนวคิด **การเรียนรู้เชิงประสบการณ์**อย่างเป็นรูปธรรม ด้วยการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น การวิเคราะห์คลิปวิดีโอโฆษณา การเล่นเกมตอบคำถามเกี่ยวกับกฎหมาย หรือเกมบันไดงูเพื่อทบทวนความรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้**ลงมือคิด วิเคราะห์ และปฏิบัติจริง** ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับผลการศึกษาของ Moore & Hancock (2022) ที่พิสูจน์ว่าโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อสำหรับผู้สูงอายุที่ใช้วิธีการฝึกฝนผ่านกิจกรรมเชิงโต้ตอบ (Interactive modules) สามารถพัฒนาความสามารถในการแยกแยะข่าวจริงและข่าวปลอมได้อย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติและทำงานกลุ่มยังช่วยสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยและไม่กดดัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สนับสนุนการพัฒนาทักษะดิจิทัลในกลุ่มผู้สูงอายุ สอดคล้องกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังที่ Bae (2022) ชี้ให้เห็นว่าทักษะการรู้เท่าทันสื่อดิจิทัลนั้นพัฒนามาจากสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมตลอดชีวิต และนำไปสู่ความพึงพอใจในชีวิตที่สูงขึ้น

นอกจากนี้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับ รติยา อัศวติณณา และพิชญาณี พูนพล (2566) ในงานวิจัยเรื่องผลของโปรแกรมพัฒนาการรู้เท่าทันสื่อด้วยกระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สื่อดิจิทัลด้วยปัญญาของผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า

ผู้สูงอายุที่ได้รับโปรแกรมฯ มีพฤติกรรมการใช้สื่อดิจิทัลด้วยปัญญาสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับโปรแกรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .001 และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ Vaportzis et al. (2018) ที่พบว่าโปรแกรมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ช่วยเพิ่มความมั่นใจและแรงจูงใจในการใช้สื่อดิจิทัลให้กับผู้สูงอายุในกลุ่มที่ได้รับการฝึกอบรมในการใช้แท็บเล็ตมีความรู้สึกท้าทายและสามารถติดต่อสื่อสารกับครอบครัวและเพื่อนฝูงได้มากขึ้น ทั้งนี้ การใช้การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ช่วยให้ผู้สูงอายุได้ฝึกปฏิบัติจริง ทำให้เกิดความรู้สึกถึงความสามารถในการใช้เทคโนโลยีที่มากขึ้น ซึ่งส่งผลดีต่อสุขภาพกายและสุขภาวะทางจิต

ทั้งนี้ ระดับความพึงพอใจที่สูงของผู้เข้าร่วมโครงการยังบ่งชี้ว่า ผู้สูงอายุรู้สึกว่ากิจกรรมและเนื้อหาที่จัดให้นั้นมีความน่าสนใจ สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการใช้แนวทางการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ เช่น การฝึกปฏิบัติและการสะท้อนการเรียนรู้ ทำให้ผู้สูงอายุเกิดการเข้าใจและสามารถนำความรู้ใหม่ไปปรับใช้ได้จริง ส่งผลให้การพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อเป็นไปอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดของ Kolb (1984) ที่ระบุว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสลงมือทำและมีประสบการณ์โดยตรง รวมถึงเป็นการสนับสนุนแนวคิดของ Knowles (1978) ที่ชี้ให้เห็นว่าผู้สูงอายุมีความสามารถในการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องหากเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้มีความเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ชีวิตจริงของพวกเขา ดังนั้น การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ โดยอาศัยแนวคิดการจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) และการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) ประกอบกับเนื้อหาและกิจกรรมเรียนรู้ในแต่ละบทที่ได้มาจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญ เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อที่ตอบสนองต่อความต้องการและความเป็นจริงของผู้สูงอายุในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานต่าง ๆ สามารถนำโปรแกรมเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในโครงการสูงวัย รู้สิทธิ ทันสื่อ ไปใช้ในการส่งเสริมทักษะการรู้เท่ากันสื่อของผู้สูงอายุในชุมชนอื่นทั่วประเทศ โดยพิจารณาการปรับเปลี่ยนกิจกรรมและเนื้อหาให้สอดคล้องกับระดับความรู้พื้นฐานของผู้สูงอายุในแต่ละชุมชน ดังนั้น ก่อนการขยายผลในพื้นที่ใหม่ อาจมีการประเมินทักษะเบื้องต้นเพื่อปรับความเข้มข้นของเนื้อหาให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมายต่อไป

2. ประสิทธิผลของโปรแกรมอบรมนี้เกิดจากการออกแบบเนื้อหาจากความต้องการของผู้สูงอายุและผู้ที่เกี่ยวข้อง และการใช้กระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์สามารถนำไปเป็นต้นแบบในการพัฒนาโปรแกรมอบรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุในมิติอื่นๆ เช่น การรู้เท่าทันกลโกงออนไลน์ การรู้เท่าทันทางการเงิน ซึ่งเป็นปัญหาที่ผู้สูงอายุกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลของปัจจัยเชิงประชากรศาสตร์ เช่น เพศ, ช่วงวัย และบริบทของพื้นที่ ที่มีต่อระดับทักษะการรู้เท่าทันสื่อทั้งก่อนและหลังการเข้าร่วมโปรแกรม รวมถึงการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรู้เท่าทันสื่อ ซึ่งนำไปสู่การออกแบบโปรแกรมการส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงวัยได้

2. การวิจัยเชิงทดลอง เพื่อเปรียบเทียบประสิทธิผลขององค์ประกอบย่อยในโปรแกรม เช่น สามารถออกแบบการทดลองเพื่อเปรียบเทียบรูปแบบของสื่อที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อการสร้างความเข้าใจและการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุ หรือโปรแกรมการทดลองเพื่อทดสอบกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุได้ดีที่สุด

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2564). *สังคมผู้สูงอายุในปัจจุบันและเศรษฐกิจในประเทศไทย.* https://www.dop.go.th/th/know/15/926

มนชนก เซ่งเอียง จันทณี แซ่เอี้ยว ภสกร มีบุญ ลันธิญา เปาะอาเดะ และนิจกานต์ หนูอุไร (2564). พฤติกรรมการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากแอปพลิเคชันไลน์ที่ส่งผลต่อการรู้เท่าทันสื่อของผู้สูงอายุในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. 3*(1), 145-176.

รติยา อัศวติณณา และพิชญาณี พูนพล. (2566). ผลของโปรแกรมพัฒนาการรู้เท่าทันสื่อด้วยกระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สื่อดิจิทัลด้วยปัญญาของผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร. *Journal of Roi Kaensarn Academi, 8*(11), 586-598.

วิโรจน์ สุทธิสีมา พิมลพรรณ ไชยนันท์ และศศิธร ยุวโกศล (2563). สถานภาพความรู้การวิจัยเกี่ยวกับการรู้เท่าทันสื่อในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2540-2560. *วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. 15*(2), 209-238.

สำนักงานคณะกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ. (2562). *รู้สื่อ รู้สิทธิ สานพลังผู้บริโภค.* สำนักคุ้มครองผู้บริโภคในกิจการกระจายเสียงและโทรทัศน์.

ภาษาอังกฤษ

Bae, S. M. (2022). The mediating effect of digital literacy on the relationship between smartphone use motives and life satisfaction for senior citizens in Korea. *Iran Journal of Public Health, 51*(2), 336-344.

Knowles, M. S. (1978). *The Adult Learning: A Neglected Species.* (2 nd edition) Houston: Gulf Publishing. Prentice-Hall.

Kolb, D. (1984). *Experiential Learning: Experience As The Source Of Learning And Development. 1*(1).

Moore, R. C., & Hancock, J. T. (2022). A digital media literacy intervention for older adults improves resilience to fake news. *Scientific Reports, 12,* Article 6008. https://doi.org/10.1038/s41598-022-08437-0

Vaportzis, E., Clausen, M. G., & Gow, A. J. (2018) Older adults experiences of learning to use tablet computers: A mixed methods study. *Front Psychol. 3*(9).